

ساختار آموزشی و گونه شناسی نهاد های آموزشی در افریقیه (تونس، الجزایر، لیبی)، مطالعه جامعه شناختی نهاد آموزشی عصر حفصیان

دکتر محمد رضا شهدی پاک

دانشگاه آزاد اسلامی تهران مرکز

چکیده

۱- مقدمه: حفصیان قلمرو، تاریخ، تمدن

۱-۱: محدوده جغرافیائی و قلمرو نفوذ حفصیان

حفصیان، ابتدادر مغرب اقصی بسر می‌بردند، با ظهور ابن‌تومرت به او پیوستند و بدنبال فتوحات موحدین در مغرب و آندلس پراکنده شدند و مدت مدیدی امور اشبیلیه و قرطبه و نواحی آن را بعهده داشتند. با انتقال کامل قدرت در افریقیه به خانواده حفصی، آنها دولت خود را در این منطقه بنیاد نهادند. از طرابلس و افریقیه و الجزائر شرقی به عنوان محدوده حکومت حفصی یاد کرده‌اند. از آغاز استقلال حفصیان در افریقیه تا چند دهه، نفوذ آنها در آندلس حفظ شد و امرائی، چون ابوسعید عثمان بر جیان و بلنسیه و ابوعمران موسی بر المریه، حکومت کردند؛ اما با شدت گرفتن عملیات استرداد آندلس توسط مسیحیان حفصیان، نفوذ خود بر آندلس را از دست دادند (ابن خلدون، ۱۹۹۹، ۱۲، ۵۶۲، ۱۱، ص ۲۰۰، ۱۹۹، ۲۰۴).

۱-۲ سیمای اجمالی فرهنگ و تمدن اسلامی عصر حفصیان:

در دوره طولانی حکومت آنها، افریقیه، شاهد تحولات چشم‌گیری در عرصه هنر، تمدن، شهرسازی، فرهنگ و علوم اسلامی بود. چهره‌های شاخص علوم، این آندراس و صقلی، ابداعاتی در زمینه طب و دارو عرضه کردند. قصادی، آخرین مراحل تکامل «علم حساب» را در افریقیه به نگارش در آورد؛ یکی از عمده‌ترین دست‌آوردهای «حفصیان» در عرصه «تاریخ‌نگاری» پدید آمد و آثار جهانی در افریقیه، به‌ویژه در قرن هشتم و نهم هجری بوسیله ابن خلدون خلق شد. پژوهش حاضر به بخش مهمی از دستاورد فرهنگی و تمدنی افریقیه عصر حفصی در زمینه تعلیم پرداخته

است (مؤلف، ۱۳۹۶، ۱۳۹۵، ۱۳۸۹، ۱۳۸۵، ۱۳۸۲، صص) دولت حفصی سرانجام پس از چهارصد سال حکومت به علت تغییرات عمده مدیرانه غربی، سقوط آندلس، ظهور اسپانیای متحدو فعال شدن پرتغال در مدیترانه و پیش‌روی دولت عثمانی در افریقیه، سقوط کرد و حجم انبوهی از میراث معارف اسلامی، به‌ویژه در «طب» و «تاریخ‌نگاری» از خود به‌جا گذاشت؛ بخش انبوهی از این آثار، هنوز به صورت مخطوط در کتابخانه‌های غرب اسلامی، به‌ویژه افریقیه وجود دارد. در گزارش ابن خلدون نخست وزیر حفصیان به موفقیت تمدن‌سازی این دوره تصریح شده است. این پیشرفت تا حدود زیادی پیشرفت کمی بود و در زمینه علوم و معارف به‌ویژه در علوم عقلی علمای افریقیه تا نیمه

دولت حفصیان مرحله ای از تاریخ تعلیم و تربیت را رقم زدند که مرحله انتقال تجارب آموزشی از شرق به غرب جهان است. تاسیس نهاد آموزش در دوره حفصی از تنوع خاصی در ساختار و نوع برخورددار است که گونه ایی از مراکز دولتی با ساختار ویژه و مراکز غیر دولتی با ساختار بومی افریقیه و رایج در بلاد اسلامی را دربر می‌گیرد. تعداد این گونه‌ها حدود ده مورد شامل مکتب خانه، کُتاب، مسیده نوعی خاص از مکتب خانه، مسجد، جامع، مدرسه، زاویه، مقابر، کتابخانه، بازار، خانه، دارالقران، عرابه، رباط است. جامع زیتونه در راس مهمترین گونه نهاد آموزشی عصر دولت بنی حفص است که دارای ساختار پیشرفته تعلیم و تربیت اسلامی در قرون وسطی است و یکی از آخرین مراحل تکامل نظام آموزشی است که زمینه انتقال و گسترش تعلیم و تربیت در اروپا را فراهم ساخته است و مورد توجه محققان خاورشناس قرار گرفته است. دولت حفصیان به ایجاد تاسیسات عمرانی از جمله انواعی از نهاد های آموزشی در دولت -شهر تونس و سایر شهرهای افریقیه معروف است. شروع این دولت با تاسیس پایتخت آموزشی همراه شد. تغییرات اجتماعی در بستر توسعه آموزش صورت گرفت. کثرت نهادهای آموزشی در عهد این دولت به حدی است که دولت آن‌ها را می‌توان دولت تعلیم و تربیت نامید. این دولت پرچمدار مدرسه سازی در غرب اسلامی است. عصر آن‌ها دوره نهضت آموزشی و انتقال سنت مدرسه سازی ایرانی به غرب جهان اسلام است. نخستین مدرسه به سبک نظامیه را دولت حفصیان در تونس بنا کرد. پژوهش حاضر بخشی از رساله دکتری مؤلف است که به صورت کتاب با عنوان ساختار های آموزشی و گونه شناسی نهاد های آموزشی در افریقیه (الجزایر، تونس، لیبی) منتشر شده است. فرضیه این است که دولت حفصی نقش کالبدی در استمرار و توسعه تعلیم و تربیت اسلامی داشته است و حلقه ضروری در تاریخ آموزش در جهان است. این دولت با توسعه آموزش و تاسیس گونه های متنوع آن در شهرهای افریقیه از جمله تونس، بجایه، طرابلس الغرب، نقش اساسی در حفظ وحدت فرهنگی جمعیت اسلامی ساکن در افریقیه و پایداری دین اسلام و فرهنگ اسلامی در مدیترانه غربی ایفا کرد و رابطه مستقیم میان توسعه کمی و کیفی نهادهای تعلیم و تربیت و پایداری فرهنگ و مذهب در جوامع را در تاریخ به اثبات رساند.

کلید واژه: آموزش، افریقیه، حفصیان، دارالقران، نهاد، تونس، کُتاب، مدرسه، جامع، زیتونه